

En resa i tiden

Efterskrift till president Koivistos memoarer (del 2/2)

Sovjetunionens sammanbrott öppnade nya framtidsutsikter för de baltiska staterna och Koivisto följde noga och också bekymrat med utvecklingen. I synnerhet gällde det Estland. Den sovjetiske ambassadören Boris Aristov (1988–92) kom i november 1988 med en propå om att utomstående länder inte skulle blanda sig i utvecklingen i Estland. Koivisto konstaterade att man nu var inne på frågor som väckte djupa känslor hos det finska folket. Den allt mer spända situationen i Estland gjorde samtidigt Koivisto allt mer oroad. Hans utgångspunkt var emellertid: ”Våra relationer till Sovjetunionen gick före allt annat, men om reformerna i Estland lyckades och inte spårade ur kunde det stimulera våra relationer. Om de däremot skulle misslyckas fruktade jag att det skulle skada också oss i grunden.” Han ansåg att relationerna mellan Estland och Finland i vissa drag påminde om förhållandet mellan Finland och Sverige under vinterkriget.

I det här sammanhanget reflekterar Koivisto också över skillnaderna i Finlands och de baltiska staternas situation år 1939. Den viktigaste orsaken till att de baltiska länderna gjorde ett annat val än Finland var enligt Koivisto de auktoritära regeringarnas relation till folket. I de baltiska staterna litade regeringen inte på folket, men regeringen i Finland gjorde det och folket litade i sin tur tydligen också på regeringen.

Intressanta är också Koivistos funderingar om hur Finlands världsbild rasade samman år 1939. Här har han en annan åsikt än Paasikivi och Kekkonen, vilka båda ansåg att Finland med en klokare politik hade kunnat undvika mycket, kanske också kriget.

”Jag anser att frågan är öppen. När man skall välja mellan ett bra och ett dåligt alternativ kan också en mindre begåvad fatta rätt beslut. Men om valet står mellan bara mycket dåliga alternativ blir beslutet svårare och smärtsamt. Den finska regeringen hoppades på det bästa och förberedde sig på det värsta.”

Situationen i Estland spelar hela tiden en betydande roll i Koivistos framträdanden i medierna. Han tillbakavisar påståendena om att Finland skulle ha varit särskilt försiktigt. Koivisto säger att han inte har kunnat notera att andra länder i någon högre grad skulle ha avvikit från den finska linjen. När vi i allmänhet brukar vara återhållsamma i våra kommentarer om händelser på andra sidan jordklotet ”varför skulle vi inte då vara återhållsamma också i frågor som gäller vår närmaste omgivning. Och eftersom den främsta principen i vår utrikespolitik är vikten av goda relationer till våra grannstater [...] är vi därför också särskilt återhållsamma just i dessa frågor.” Enligt Koivisto var ledningen för Finlands kommunistiska parti genom sina kontakter med de estniska kommunisterna till hjälp i diskussionerna om Estland.

Följande reflektioner är ett tecken på Koivistos starka ansvarskänsla: ”Det uppstår nog en besynnerlig situation om vi anser att vi inte kan kritisera en liten stat men nog kan börja kritisera en stor. Att visa sympati kan leda till problem eftersom vi inte kan vara säkra på hur det kommer att uppfattas. Det är möjligt att man tror att vi kan ge mer stöd än vad som kommer att vara fallet.” I ett samtal med president George Bush tog han upp Finlands erfarenheter av de västliga utfästelserna om hjälp under vinterkrigets slutskede. Enligt Koivisto kan ”en at-

mosfär av sympati försvåra en realistisk bedömning av läget.” Ett konstaterande som inte har förlorat sin aktualitet.

I en medieträff i januari 1990 anknöt Koivisto till 1920-talets diskussioner om den så kallade randstatspolitiken, eller frågan om Finland skulle alliera sig med de baltiska länderna och Polen: ”Finland hade en klar linje. Finland skulle försöka undvika att ta ansvar i frågor där förutsättningarna att bära ansvar saknades.” I fråga om det akuta läget konstaterade Koivisto att: ”eftersom vi lever i en orosfylld värld med ängslan i våra hjärtan, skall vi inte uppmuntra andra till att gå en väg som vi inte själva vill ta.” Nu vet vi att Koivisto helhjärtat stödde den massiva hjälp till Estland som undervisnings- och kulturministeriet finansierade och som med hjälp av ett stort antal medborgarorganisationer vidarebefordrades till Estland.

I sina mer allmänna reflektioner om läget i Öst-europa konstaterar Koivisto flera gånger att den sovjetiska inmarschen i Afghanistan var till fördel för situationen i Europa i den meningen att tröskeln till en inmarsch i Polen annars hade varit lägre än vad som sedan var fallet. I det sammanhanget hänvisar han också till liknande bedömningar från Arbatovs sida.

Både som statsminister, finansminister och som chefdirektör för Finlands Bank upprätthöll Koivisto nära relationer till de nordiska länderna. Med en hänvisning till NORDEK-projektet 1968–70 beklagar Koivisto att han aldrig med Olof Palme (1969–76, 1982–86) hann få samma slags på ett gemensamt resonerande baserad kontakt som han hade med Tage Erlander (1946–69). Under hans andra period som statsminister var hans kontakter till alla nordiska kolleger ”behagliga och fruktbara”. Han tillägger att ”av någon svårförklarlig anledning hade jag de allra varmaste relationerna med (den svenske [centerpartistiske] statsministern) Thorbjörn Fälldin (1976–78, 1979–82).”

Problemen i de baltiska staterna ledde till friktion i det nordiska samarbetet. I synnerhet gällde det relationen till Danmark. I samtal med den svenske statsministern Ingvar Carlsson sade han ”som jag också offentligen har sagt i fråga om krisen i Baltikum skulle Finland ha lättare att samarbeta med nära nog vilket annat land som helst än Danmark”.

Kontrasten till läget i dag är iögonenfallande. Inför Nordiska rådets möte i Köpenhamn i början av år 1991 konstaterar Koivisto för regeringen att: ”Man får sätta sig in i läget och se hur det nordiska samarbetet kan överleva också den här prövningen.”

I fråga om presidentämbetet låter Koivisto förstå att han inte i någon som helst situation skulle ge över uppgiften som försvarsmaktens överbefälhavare till någon annan. Han konstaterar vidare att president Kekkonen förhöll sig nog så skeptiskt till försvarsmaktens förmåga att trygga landets säkerhet och att han därför starkt betonade utrikespolitikens betydelse. ”Jag ser försvarsmaktens betydelse i ett mer positivt ljus.” I det sammanhanget tar han upp anskaffningen av Draken-jaktplan som ett exempel på viktiga principiella ställningstaganden. ”Vi kan inte godkänna något militärt vakuum.”

Bevis på hur intensivt Koivisto fördjupade sig i säkerhetspolitikens centrala frågor ser vi inte bara i hans kontinuerliga diskussioner med statsministrarna i Sverige och Norge utan framför allt i hans förvånansvärt omfattande och detaljerade korrespondens med vicepresident Bush beträffande begränsningen av de strategiska vapnen. Dessutom förde han en kompletterande korrespondens med det kinesiska ledarskapet. Intressanta är hans kommentarer om hur de kinesiska ledarna radar upp Sovjetunionens och Rysslands synder. Enligt premiärminister Zhao Ziyang (1980–87) eftersträvar Kina goda relationer till Sovjetunionen. Men det finns tre hinder: De sovjetiska truppkoncentrationerna vid den kinesiska gränsen, Sovjetunionens stöd till Vietnam i Kampuchea och de sovjetiska aktionerna i Afghanistan. I ett samtal med Deng Xiaoping i oktober 1988 talade Deng först i tio minuter om Rysslands synder och sedan ytterligare tio minuter om de sovjetiska synderna.

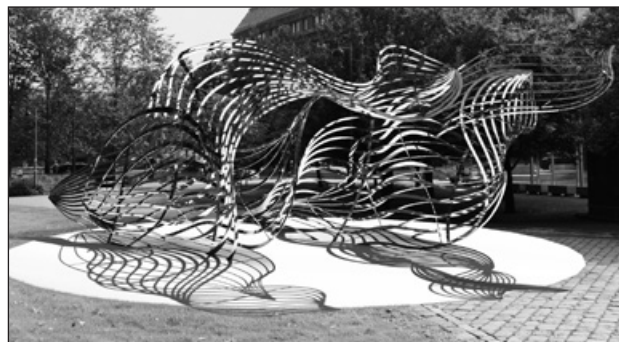
Som statsminister gjorde Koivisto år 1981 tillsammans med statsministersekreteraren Paavo Lipponen en resa i norra Sverige och gör under den några av sina mest intressanta reflektioner om säkerheten i Norden. Resan sker på inbjudan av statsminister Fälldin och på den svenska sidan tar den svenske överbefälhavaren, general Lennart Ljung emot ”civilklädd”. Resan fortsätter med helikopter till den svenska försvarsmaktens fjällstuga i närheten av Treriksroset. Under helikopterfärden inspek-

terar Koivisto det nordfinska landskapet ur försvarssynvinkel. ”Jag kunde konstatera att landskapet på västra sidan av Torne älv verkade vara mer låglänt och sumpigt än på den östra sidan och att ett anfall mot Norge från öster genom Finland och Sverige knappast kan betecknas som speciellt ändamålsenligt.” Som ett resultat av resan konstaterar Koivisto att han, trots att han vanligen avstår från att komma med synpunkter på vad försvarsmakten borde fästa speciell uppmärksamhet vid, anser att Finland militärt sett hellre borde vara starkt i västra än östra Lappland. ”På det sättet skulle vi bäst minska spänningen både i väst och i öst.”

Beslutet i september 1990 om att ensidigt konstatera att de militära stipulationerna i den tredje artikeln i fredsavtalet i Paris 1947 hade förlorat sin betydelse rönt kanske mest uppmärksamhet av alla beslut Koivisto fattade. I oktober 1989 frågade Koivisto Gorbatsjov om han kom ihåg hur *Det kommunistiska manifestet* från 1848 börjar: ”Ett spöke går genom Europa.” Som en travesti på detta skulle man enligt Koivisto nu kunna säga att en tysk återförening som ett spöke går genom Europa. Samtalet ägde rum i Helsingfors bara två veckor före Berlinmurens fall.

Finland frigjorde sig från Parisavtalets militära begränsningar och återvann en fullständig suveränitet bara ett par veckor innan det förenade Tyskland inträdde som fullvärdig medlem på scenen. Den bärande idén i det som sedan blev känt som Operation Pax var suveräniteten, även om sloandet av begränsningarna också hade militär betydelse. Men tanken var inte att förbereda något annullerande av vänskaps- och biståndspakten med Sovjetunionen, det skedde först efter Sovjetunionens fall. Ur ett historiskt perspektiv hänger frågorna naturligtvis samman, men på hösten 1990 var uppmärksamheten riktad enbart mot de militära begränsningarna i fredsavtalet.

När jag strax före påsk år 1990 lade fram det första utkastet till Operation Pax kom ingen på tanken att sloandet av bestämmelserna i fredsavtalets tredje artikel skulle leda till en diskussion om de territoriella avträdelser som ingår i fredsavtalet. Men regeringens svar på ett riksdagsspörsmål i frågan var sedan entydigt. Koivisto hade redan i början av 1989 låtit Gorbatsjov förstå att sovjetiska eftergif-

Minnesmärket Medlaren i Lilla parlamentets park är formgivet av Kirsi Kaulanen och avtäcktes på 100-årsdagen av Koivistos födelse den 25 november 2023.

ter i den för Japan viktiga frågan om Kurilerna inte skulle leda till finska krav på ett återlämnande av Karelen.

När Finland frigjorde sig från bestämmelserna i Parisavtalet uppstod en debatt om Ålands status. Koivisto ville inte göra några förändringar där. Statsminister Carl Bildt fruktade för sin del att Finland faktiskt var ute efter att förändra Ålands demilitarisering. Koivisto försäkrade för Bildts rådgivare Krister Wahlbäck att det inte var fråga om något sådant. Så som Koivisto skriver: ”Snarast var det fråga om att Åland såg ett hot närmast från finsk sida och sökte skydd av andra länder från Estland till Ryssland.” Detta är en hänvisning till en diskussion där den finska försvarsmaktens åtgärder för att ”möjliggöra ett försvar” tolkades som ett hot mot Ålands särställning. Koivisto tog det som en förolämpning. I motsats till situationen idag såg ålänningarna det ryska konsulatet i Mariehamn som en faktor som stärkte landskapets status.

Memoarernas kanske för dagens läsare mest överraskande moment kommer i beskrivningen av hur oförberett Finland var inför en eventuell flyktingström från Sovjetunionen. I november 1990 anlände på en och samma gång 119 somalier med tåg till Finland. Samma sak fortsatte följande dag. ”Höjden var då att gränsvakterna, när en finsk buss från Leningrad med somalier ombord körde upp till gränsen, bara konstaterade att jaha, flyktingar, naturligtvis, på väg till Lahtis... De tog inte ens upp några namn.” Statsminister Harri Holkeri ansåg att Finland ur juridisk synvinkel inte hade några möjligheter att ingripa mot flyktingströmmen. Koivisto för sin del ansåg att det var statsmaktens skyldighet

att upprätthålla ordningen. Man fick inte stå handfallen. Han oroade sig för att en kraftigt ökande flyktingström snabbt kunde resultera i främlingshat. Inför regeringens utrikesutskott meddelade Koivisto i skarpa ordalag: ”Sovjetunionen måste klart förstå att vi skickar dem tillbaka, i värsta fall skickar vi tillbaka hela tåget.”

Senare, efter Sovjetunionens sammanbrott, diskuterade Koivisto gränsbevakningens resurser med statsminister Aho: ”Vi får inte hamna i ett sådant läge att bara den östra sidan bevakar gränsen. Eller rättar sagt, vi får inte någon högre grad bli beroende av ett sådant läge. Det har visserligen underlättat arbetet på vår sida, men vi har inte öppet medgett något sådant för den sovjetiska sidan.” Principerna för gränsbevakningen föddes redan på 1950-talet och tillämpades som sådana fram till årsskiftet 2015–16 då Ryssland överraskande skickade medborgare från tredje land över gränsen till Finland och Norge. Den här manövern kallades för ”en hybridoperation” och den spolierade gränsmyndigheternas förtroende för varandra. Här försattes president Niinistö i samma situation som Koivisto i början av 1990-talet. Också Niinistö tvingades försöka få regeringen att aktivera sig. I samma veva tvingades han att påskynda arbetet med förnyelsen av underrättelselagstiftningen. Erfarenheterna av den ryska hybridoperationen och den 2019 godkända moderniserade lagen om underrättelseverksamhet, innebar att Finlands försvarsförmåga var starkare när Ryssland 2022 inledde sitt fullskaliga angrepp på Ukraina.

Det som mest talade för att ”vi borde ansluta oss till EG” var enligt Koivisto säkerhetspolitiken. Han ansåg att ekonomin var en andra rangens fråga. ”Men ingen kan få mig att säga detta i offentligheten”, skriver Koivisto och tillägger: ”Om vi säger att vi borde söka medlemskap av säkerhetspolitiska orsaker och det sedan går så att vi inte blir medlemmar, vilken är vår säkerhetspolitiska ställning då? Jag bedömer att den skulle ha försämrats.”

Den här distinktionen blev samtidigt ett slags direktiv för utrikesförvaltningen. Fast Koivisto inte säger det rent ut var skillnaden mellan Finland och Sverige i den här frågan betydande. För Sverige var medlemskapet i främsta rummet en ekonomisk och handelspolitisk fråga. Koivisto noterar också vissa diskussioner med den Västeuropeiska unionen

(WEU) och konstaterar att Natos generalsekretärare (1988–94) Manfred Wörner tydligt hade meddelat att Nato inte var intresserat av att utöka antalet medlemsländer.

Av Koivistos reflektioner i utrikesutskottet om det instabila världsläget och diskussionerna om ”fredsframtvingande insatser” får vi en bild av grundläggande element i hans tankegångar: ”Västvärlden lever ganska brett. Vi har ingen beredskap för en situation där man måste avstå från något eller där folk tvingas riskera sina liv eller sin hälsa. Om saker och ting börjar gå verkligt illa, var finns då kraften, var finns kraften att sätta hårt mot hårt. Något sådant finns inte ännu inom synhåll”.

Beträffande frågan om en parlamentarisering av det utrikespolitiska beslutsfattandet konstaterar Koivisto att han inte i högre grad oroar sig för att det nuvarande systemet inte skulle fungera. ”Det jag oroar mig för är att vi saknar den nödvändiga hänsynslösheten och styrkan om det någon gång blir nödvändigt att tvinga systemet att fungera.”

Jag låter dessa reflektioner bilda bakgrund till en radiointervju i Moskva 2002 som Koivisto gav med anledning av hans bok *Den ryska idén*. Intervjuauren frågade vad den finska idén skulle vara. Utan en sekunds tvekan svarade Koivisto med ett ord – *vyzjit* – att överleva. Jag satt i studion och fick tårar i ögonen. På förmiddagen på ambassaden hade Koivisto med en gåtfull min konstaterat att han under sin presidentperiod aldrig hade ställts inför några verkligt svåra frågor. Av gästerna var det knappast någon som förstod vad Finlands före detta president menade, och efteråt frågade jag vad som var svarets djupaste innebörd. ”Finlands existens var inte hotad”.

RENÉ NYBERG

ÖVERSÄTTNING: GEO STENIUS

Ur efterordet till den nya utgåvan av Mauno Koivistos utrikespolitiska memoarer *Historian tekijät* från 1995 (Tammi). *Del 1/2* ingick i *Nya Argus* 8–9/2023.

Artikelförfattaren är denna höst också aktuell med boken *Vägen till Nato* (tillsammans med Nils Torvalds. Förlaget M).